

כמה לקחים מן חטא מעשה-עגל

[פרשת כי-תשא – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה" שיחה 1.
הבהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הגיחה]

לכאורה "מאי דְהָהָה, הָהָה" (יומא ה:), ומה לנו לדוש במאורעות העבר?
אלא, הרי אנו יודעים כי "שְׁבָרֵי-לוּחוֹת מוֹנַחֵן בָּאוּרֹן" (בי"ב יד:) – כלומר לשמש לנו מזכרת-נצח. ולכן
שומה עלינו להתבונן היטב, שוב ושוב, מה גרם לנו למכשול הזה.

לימוד א. ראשית כל, ללמד אותנו על מתינות.

- 1) רש"י (על שמות לב, א) מסביר איך טעו בחשבון של חצי יום. אילו בני ישראל היו ממתנינים עד בוקר הבא, מיד היו רואים את משה שב למחנה (כי אותו יום שעלה לא היה נכלל בחשבון הארבעים יום, כי לא היה שלם לילה ויום). שוב יש בפנינו הוכחה איך הפזיזות מולידה אסון. לכן השהה אותם אהרן: "חג לה' מחר". כולי האי ואולי לגרום להם להמתין.
 - 2) גם בעת מלחמת ישראל נגד עמלק, משה הורה לישראל - "מחר אנכי נצב..." והביא הגאון הרב מנחם מנדל כשר ("יתורה שלמה" על שמות יז, סוף ס"יק ס"ב) תמיחה הקדמונים, מדוע לא יצא משה לקרב תיכף ומיד. ובספר "צרור המור" על פסוק "וידי משה כבדים" מנמק ג' טעמים למה היו כבדים. אחד מהם הוא כעונש בגלל ששלח את יהושע להלחם בעמלק, ולא יצא הוא עצמו ישירות למלחמה. ואעפ"כ לא מצאנו בחז"ל עצמם שום פקפוק על הדיחוי של המלחמה: "למחר", ודלא כתמיחה הקדמונים הנ"ל. אלא שהענין מבואר ב"חיי אדם" (סוף סי' ס"ח בענין "זהירות במצוות"): "לא יעשה מצוה בחפזון ופתאום, רק ישמור וימתין ויתיישב בדבר היטב איך יעשה... וכבר בחנתי בנסיון, שכאשר עשיתי מצוה בפתאום, לא קיימתיה כראוי" עכ"ל.
 - 3) כן מצאנו ג"כ אסתר המלכה שהיא הכינה מלכודת להמן-הצורר: "מחר" (אסתר ה, ח).
 - 4) וכן מבואר (פרקי אבות, ו) תורה נקנית "ביישוב", ופירש "תפארת ישראל": "שיהיה מיושב בדעתו ולא מבוהל בדבריו".
 - 5) ומצאנו בחז"ל - "מתון מתון, ד' מאה זוזי שויא" (עיין המעשה ברכות כ.).
 - 6) "שבעה דברים בחכם... אינו נבהל להשיב" (אבות, ה) וכאשר ריש לקיש למד אצל ר' יוחנן, מישהא הוה שהי ליה ושתיק ליה (חולין עה:), ופירש שם רש"י "מנהגו של ר"ל כשאומר ר"י שמועה שאינו מודה לו, שְׁהָה ר"ל שעה או שתיים קודם שיחלוק עליו". איזה לקח זה עבורנו!
 - 7) וכן מוסרים לנו שכאשר ר' חיים ולוז'ין בא לפני הגר"א בהצעתו המהפכנית לייסד ישיבה מסודרת, בה תהיה פנימיה מכובדת וחדר-אוכל מאורגן עבור בני הישיבה (בהשוואה למנהג שהיה נהוג עד אז, שהתפזרו כל התלמידים בעיירה, עוברים מבית לבית לבקש מחסה ומזון) דחה הגר"א את הצעתו. רק כעבור שנתיים ושוב בא אליו הגר"ח עם הצעתו (כי "באו מים עד נפש"), נענה לו הגר"א בהסכמה. כאשר שאל אותו הגר"ח "מה נשתנה" כעת מלפני שנתיים שהרי אז בא עם אותה ההצעה לפניו. ענהו הגר"א שבהתחלה הוא בא אליו בבחילות ובלי ישוב-דעת המספיק. ולכן חשש הגר"א שהתכנית (הכרוכה בעזרת תומכים רבים) לא תצליח ולא תצא-לפועל.
 - 8) ר"ש אבן-גבירול היה אומר: "פרי המהירות, חרטה". בזמננו היינו מנסחים כך: "אדם רץ, עלול מאד ליפול בדרך". אמנם יש לעשות כל מצוה ומצוה בזריזות. אבל יש להקדים לכך תבונה ומחשבה לעיין מה הם תנאים ומגבלות לכך.
- אילו היו בני ישראל מתונים קצת, לא היו נכשלים בעשיית העגל.

לימוד ב. יש להתפלא מאד על "דור דעה". רק זה עכשיו קבלו את התורה, לפני 40 יום. חז"ל התבטאו בעוקצנות: "עלובה כלה מזנה בתוך חופתה" (שבת פח:). מה גָּרַם? גרם להם: "שחוק". "וישב העם לאכול ושתו, ויקומו לשחוק" (שמות לב, ח).

המפליא הוא שעדיין לא כתוב שהשתחוו לעגל, כל שכן שלא אמרו לו "אלה אלהיך ישראל". וכבר הקב"ה גוער במשה (לב, ז) "לך רד כי שחת עמך". ויש לומר שהקב"ה האשים כבר בגרוע שבגרוע תיכף ומיד שהם התחילו בשחוק. כי זו היא דרך ללא-מוצא.

וכדברי "מסילת ישרים" בפרק ה': "כי מי שטובע בליצנות הוא כמי שטובע בים הגדול שקשה מאד להמלט ממנו. כי הנה השחוק מאבד את לב האדם עד שכבר אין הטעם והדעה מושלת בו, והרי הוא כשיכור או שוטה אשר אי אפשר לתת לו ערמה או להנהיגם, כי אינם מקבלים הנהגה... הלצים שאינם מתפעלים מן התוכחות מפני כח ליצנותם, אין להם תיקון אלא שפטים". עכ"ל. ולכן, עוד בטרם חטאו בסגיידה, נענשו, כדרך חכם "הרואה את הנולד", "כל הראוי לגבות כגבוי דמיי" (סוטה כה:).

בזה נבאר ג"כ עוד בעיה. משה רבנו פונה לה' "למה יחרה אפך בעמך?" (לב, יא) בו בזמן שהוא עצמו חרה אפו בישראל (לב, יט)! אלא פשיטא כי כאשר ה' גילה לו מה המצב, אין ה' מזכיר ומודיע על השחוק (לב, ח) רק כאשר התקרב משה למחנה, "ויִרָא את העגל ומחולות" (לב, יט) – אז יצא ממשה משוויון-רוחו. וידענו כי תמיד המקרא עובר מן הקל אל הכבד, כי אם כבר השמיע האשמה כבדה, מה יש לו להוסיף האשמה קלה יותר? ובכן ודאי כי בפסוק "העגל והמחולות", "מחולות" הוא חמור מן "עגל".

חז"ל מקשים, מדוע משה לא שבר את הלוחות עוד בהיותו בהר? (מדרש דברים רבה ג, יב – אילו לא ראית, לא האמנת!) נראה פשוט שהוא מדין איסור קבלת לשון הרע. אפילו כששומעים מפי ה', מותר אז רק לחשוש ולא להאמין ברעו). אלא הקושי הגדול שבגללו זעם משה היה בראותו את קלות-ראש שלהם. מהר"ם אלשיך מבאר בעמקות האופיינית לו, שכאשר אדם העובר עבירה מתעצב, יש לו בכך תקוה לשוב ולתקן. אך השמח בעונו, אבדה תקותו! וכן כתב כאן רבנו ספורנו: "כשראה שהיו שמחים... התקצף ונואש שיוכל לתקן המעוות".

[הערה.]

ומכאן מוסר גדול על אותו נוהג קליל-דעת של "פסטיבל-הזמר" שנהיה נפוץ בזמנינו. ידוע לכולם שאפשר לשנות מצב-רוחו של האדם וטיב רגשותיו לפי אמנות של לחן וקצב-מנגינה. האדם בעל כורחו מושפע מן טונים וצלילים. (ראה רס"ג לקהלת, מהדורת הרב קאפח, דף קסח). ולכן, כל מי שהוא בר-שכל משתמש מן שיעבוד-כפייתי כזה.

הרמב"ם כתב נגד השפעה-מוטורית זו (שו"ת רמב"ם, מהד' בלאו, ס"י רכז) – "עצם הזמר והניגונים... שמחת הנפש והתרגשותה... אל תשמח ישראל, אֶל-גיל כעמים... כח תאוה זה צריך לכבוש אותו, למונעו ולמשוך ברסנו... אא"כ הוא למען שמירת הנפש (מן עצבות) או למען השגת מושכל או כניעה לדברים אלוהיים" (כמו שירי דוד בכנורו) עכ"ל. ודברים אלו נפסקו בשו"ע (או"ח תק"ס סעיף ג' ועיי"ש משני"ב ס"ק יד).

ואף שו"ת "ייבע אומר" (ח"ד/יורה. עה כ' אות י'; וח"ג/ או"ח ט"ו) אינו מתיר לשיר פסוקים אא"כ ישנה אירה של כובד ראש. והעיר מהר"ל: "ודבר זה הוא שינוי לתורה, כי הכינור הוא היפך התורה. כי התורה עיקר שלה המחשבה והשכל, והזמר הוא בפה. וכאילו לא היתה התורה רק דברים שנאמרו בפה בלבד? ואין בהם חכמה עמוקה? וכאשר האדם מחשב מחשבה עמוקה, סותם פיו ואינו מדבר" (אגדות ח"ג דף רל"ב). כלומר, שהפסוקים ניתנו למען לימוד ועיון ואז הרי האדם שותק, ולא עבור מלל-פה בשיר ואז אי אפשר לו לחשוב כלום.

מה ששואלים: הרי דוד המלך שר שירי תהלים? ועניתי (ע"פ הנצי"ב בהקדמתו לשאלות, דף 26) – שאצל דוד המחשבות קדמו לו וגרמו לו רוממות רוח והמציא השירים. אבל כאשר הסדר הפוך, מתוך נגינת השירים לא יבוא האדם לידי עומק המחשבה. מה שכתוב "מזמור לדוד" פירושו שעדיין בפירושי המזמורים, ומזה שרתה עליו שכינה (עיי' פסחים ק"ז). **עד כאן ההערה.**

ג. אבל נשאל, ניחא שמשה כעס. אבל מי התיר לו לשבור את הלוחות והרי "מעשה אלהים המה, והמכתב - מכתב אלהים הוא" (לב, טז), והרי הדבר כאילו ח"ו קורע ספר תורה או זורקו ארצה! וחז"ל תרצו (שמו"ר מג) שהוא כוון שבנ"י יהיו נידונים כפניה, כי טרם קבלו שטר-ברית מאת ה', ובכך יצילים מן עונש. ועוד דנו חז"ל ק"ו מן מומר (צ"ל משומד) בקרבן פסח. (שבת פז, ועיין "גור אריה" (שמות לב, יט) ועל האיסור ללמד תורה למומר (=למשומד) כל עוד לא התחיל בקבלת עול מלכות שמים, ואפילו הלימוד הוא בכדי להחזירו למוטב. זהו נגד דעת שו"ע בעל תניא, ה"ל ת"ת פ"ד קונטרס אחרון ס"ק א' עיי"ש).

אבל נראה לי שמשה עשה זאת בכדי להקפיץ את בני"י, לזעזע אותם מתוך התלהבות-שגעונית של השחוק (וכדברי "מסילת ישרים" הני"ל). אופן חינוכי זה הוא המוזכר בר"י אברבנאל (דף שטז) בביאור מדוע משה לא שבר את הלוחות מיד בהיותו עוד בהר: "הביאם בידיו כדי שיראו אותם ישראל וירגישו אבדתם כאשר ישברם לעיניהם" (ע"ע "העמק דבר" לב, טו, ששבר את הלוחות בכדי לשבור את לב העם ולהסעיר דעתם) והיינו כמעשהו של מר בריה דרבינא שבחנות-בנו ראה שהיו צוהלים יותר מדאי, ולכן שבר כוס-קריסטל שהיתה שוה 400 זוז (משכורת של שנתיים - ע"פ הרב מברטנורא בסוף מס' פאה). בזה נתעצבו וניצולו מן חטא השחוק (ברכות ל:).

וכך ניסח "עקידת יצחק" (דף קפ): "להרבות עגמת נפשם, כמו שאמרו, "הַמְשִׁיבֵר פְּלִים בחמתו כאילו עבד ע"ז; אבל בכדי להטיל אימה על בני ביתו, שפיר דמי" (שבת קה:). עכ"ל. לכן פני משה הביעו ארְפֶּת של זעם נורא. ולכן גם כאשר אחיו אהרן יצא לקראתו, אחרי ששרף את העגל ויטחן עד אשר דק, התבטא אהרן מתוך פחד "אל יחר אף אדוני" (לב, כב). כלומר, עוד ראה מראה פנים של משה קשה וזועף (ומשה עשה כך באופן חיצוני בלבד למען חינוך שלהם, כמבואר ברמב"ם ה"ל דעות ב/ב).

לעומת זאת, הבה נשווה לכך אכילה ושתיה מתוך שמחה של מצוה, מתוך קשר ענייני לפסוקי-תורה ע"פ מה שאמרו חז"ל (סנהדרין קא.) – "בשעה שאוכלין ושותין במה יתעסקו? אם בעלי מקרא הם, יעסקו בתנ"ך. אם בעלי משנה הם, יעסקו במשנה בהלכות ובהגדות. ואם בעלי תלמוד הם, יעסקו בהלכות פסח בפסח, בהלכות עצרת בעצרת, בהלכות חג בחגי", עליהם ייאמר "לאכול לחם לפני האלהים" (שמות יח, יב). וכתב שם רש"י בשם חז"ל: "הנהנה מסעודה שת"ח מסובין בה, כאילו נהנה מזיו השכינה". ביטוי יחודי זה מסמל את הלימוד והשכלה בתורה בהם אז עוסקים (ברכות יז:).

ומכאן הדרכה נשמעת על צורת "שולחן של שבת" אצלנו. אין כאן ענין לאכילה ושתיה בהפרזה או ההשתקעות במעדנים ומטעמים. השל"ה (תחילת מסכת שבת ד"ה וקראת לשבת עונג, וכן בסוף מסכת סוכה - עמ' קלג; רמו-רמז) מסביר, שע"י אכילה בעדינות וריסון-עצמי יוכל האדם להרחיב דעתו במושכלות. אורית זמר השורה אז ענינה למען רוממות נפש; שירות ותשבחות שיש בהם שבחו של הבורא (=וכמובן בצירוף תשומת-דעת של המשתתפים בזמר). ומי שלא ניחון בחוש מוסיקאלי, עליו לפחות להקשיב ולהתבונן במלים הנאמרות. זו היא ממצוות היום בסעודות שבת אצלנו. מכאן אף שואבים רוח הקודש! בדומה לשמחת בית השואבה בחג הסוכות.

אבל הקו המבדיל מה בין שמחה לשחוק הוא דק מאד. הם ממש בר-מצרא זל"ז. השחוק במלוא-פה אסור (שו"ע סוף ס"י תק"ס, כביאור משנ"ב שם: "השמחה היתרה משכחת המצוות") בו בזמן שהשמחה היא תנאי-ראשי בקיום תורה ומצוות (דברים כח, מז: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה..."). — מהו איפוא ההפרש ביניהם?

"בשמחה" אותיות זהות אל: "מחשבה". כדברי תהלים (ד, ה) "נתת שמחה בלבי". התורה מצאה כי כדאי ללמד אותנו לקח גדול זה תיכף ומיד עת שקבלנו את הלוחות, בפסיעה ראשונה לקראת עבודתנו את ה'. מוטל עלינו לתקן את עונות אבותינו, ולהתרחק מכל הפסטיבלים הנלוזים שהם גירוי חיצוני, בלי חשיבות של ממש.